

УДК 595.132: 591.9

В.Л. ШЕВЧЕНКО, Т.М. ЖИЛІНА

Чернігівський державний педагогічний університет ім. Т.Г. Шевченка
вул. Гетьмана Полуботка, 53, Чернігів, 14013

НЕМАТОДИ ЛІСОВОЇ ПІДСТИЛКИ РІЗНИХ ТИПІВ ЛІСУ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ПОЛІССЯ

Ключові слова: нематоди, фауна, підстилка, сосновий ліс, березовий ліс, вільховий ліс

Лісова підстилка з точки зору вертикальної будови біогеоценозу є особливим біогеогоризонтом, який суттєво відрізняється від ґрунту. В зв'язку з чим цей компонент лісового біогеоценозу виділяють в окреме природне тіло [2, 4]. Підстилка відіграє надзвичайно важливу роль в процесах ґрунтоутворення і біологічному колообігу речовин [1, 3, 10]. У великій кількості та біомасі в ній зосереджені живі організми, різноманітні як за таксономічним положенням, так і за особливостями життєдіяльності. Однією з таких груп педобіонтів є нематоди. На території СНГ дослідження з фауни, чисельності та розподілу нематод в підстилці різних типів лісу проводилися в Московській, Володимирській, Ярославській областях та Грузії [5, 8, 9, 14]. В нашій країні нематоди лісової підстилки вивчені недостатньо. Є лише окремі публікації з фауни нематод підстилки грабових дібров верхів'я Дністра [5, 6, 14].

Метою нашого дослідження було порівняти фауну нематод та рівень їх чисельності в підстилці різних типів лісу Лівобережного Полісся.

Матеріал і методи досліджень

Матеріал був зібраний в Любецько-Чернігівському фізико-географічному районі Чернігівського Полісся (околиці с. Кувечичі) за допомогою маршрутного методу. Ландшафтна структура району відрізняється великою складністю в зв'язку з проникненням природних комплексів з рисами лісостепового типу і значним поширенням яружно-балкових місцевостей. Ґрунтовий покрив являє собою комплекс дерново-середньопідзолистих супісчаних та сірих лісових ґрунтів [12]. Відбори зразків підстилки проводили у вересні-жовтні 2006 р. в трьох типах лісу: сосновому, березовому та вільховому.

В сосновому лісі трав'янистий ярус мозаїчний, характерний моховий покрив (ступінь покриття становить приблизно 70 %). Подекуди трапляються молоді дуби. Підстилка середньопотужна – до 5 см.

Березовий ліс порівняно молодий, вторинний за своїм генезисом. Підлісок відсутній. Травостій дуже розріджений. Основну масу травостою становлять злаки. Підстилка малопотужна – до 3 см.

Вільховий ліс порівняно молодий, утворився на місці вільхових посадок, одноярусний, монодомінантний, розташований в низинних місцях. У другому ярусі – бузина. Трав'янистий ярус добре розвинений, домінуючою рослиною є кропива дводомна. Підстилка сильнопотужна – до 10 см.

В кожному біогеоценозі підбирали однорідну ділянку фітоценозу розміром близько 100 м² та відбирали 20 проб підстилки, з яких формували середній зразок вагою 50 г. Визначали вологість субстрату. Виділення нематод проводили загально визнаним лійковим методом Бермана з наважки 5 г в трьохкратній повторності. Експозиція становила 48 год., після чого нематод фіксували ТАФом.

Тимчасові мікропрепарати виготовляли за методикою Кірюшиної [5]. Якщо в пробі було менше 100 нематод, всі особини переносили на предметне скло в краплю водно-гліцеринової суміші з синькою. Якщо нематод у пробі було більше 100, для визначення відбирали підряд 100 особин, інших перераховували. Визначення видового складу нематод проводили за допомогою мікроскопа ЛОМО МИКМЕД 1. Перерахунок чисельності здійснювали на 100 г субстрату.

Результати досліджень та їх обговорення

Всього в лісовій підстилці було виявлено 29 видів нематод, що належать до 5 рядів та 12 родин. Серед зареєстрованих видів спільними для обстежених біогеоценозів є 4 види, а саме: *Anaplectus granulatus* (Bastian, 1865) de Coninck et Sch. Stekhoven 1933; *Panagrolaimus rigidus* Thorne, 1937; *Rhabditis* sp.; *Aphelenchoides asterocaudatus* Das, 1960. В усіх типах лісу виявлена майже однакова кількість видів, яка коливається від 9 до 13 (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльна характеристика кількісного складу фауни нематод підстилки різних лісових біогеоценозів

Тип лісу	Кількість видів, шт.	Чисельність, особин / 100 г субстрату
Сосновий	9	850
Березовий	13	700
Вільховий	10	19780

Чисельність нематод підстилки соснового та березового лісів була приблизно однакова (850 – 700 особин на 100 г субстрату відповідно). В той час як у вільховому лісі їх кількість значно більша (в 25 раз) і становить 19780 особин в 100 г субстрату. Можна припустити, що така розбіжність в чисельності нематод обумовлена вологістю субстрату та потужністю шару підстилки, які вищі у вільховому лісі.

Аналіз видового складу нематод показав, що найбільш багаточисельними в підстилці соснового та березового лісів виявилися представники плектид, а в підстилці вільхового лісу переважали рабдитиди (табл. 2).

Таблиця 2

Співвідношення чисельності нематод підстилки різних лісових біогеоценозів (%)

Родина	Тип лісу		
	Сосновий	Березовий	Вільховий
Ряд <i>Araeolaimida</i> de Coninck et Sch. Stekhoven, 1933			
<i>Plectidae</i> Örley, 1880	80,6	47	1,5
Ряд <i>Rhabditida</i> Chitwood, 1933			
<i>Cephalobidae</i> Filipjev, 1934	0	41	0,8
<i>Panagrolaimidae</i> Thorne, 1937	0	0	31,2
<i>Rhabditidae</i> Örley, 1880	0	0	43,8
<i>Diplogasteridae</i> Steiner, 1929	0	0	16,4
Ряд <i>Dorylaimida</i> Pearse, 1942			
<i>Dorylaimidae</i> de Man, 1876	2,4	0	0,8
<i>Oudsianematidae</i> (Jairajpuri, 1965) Siddiqi, 1969	0	3,0	0,8
Ряд <i>Mononchida</i> Jairajpuri, 1969			
<i>Mononchidae</i> Filipjev, 1934	9,7	0	0
Ряд <i>Tylenchida</i> (Filipjev, 1934) Thorne, 1949			
<i>Paraphelenchidae</i> Goodey, 1961	0	0	0,8
<i>Aphelenchoididae</i> Skarbilovich, 1947	4,9	3,0	3,9
<i>Tylenchidae</i> Örley, 1880	2,4	3,0	0
<i>Anguinidae</i> Nicoll, 1935	0	3,0	0

Ці результати співпадають з даними більшості дослідників, які вказують на чисельне переважання в лісовій підстилці типових ґрунтових нематод-едафобіонтів надродин Plectoidea та Dorylaimoidea. Стилетні нематоди з ряду тиленхіди і родини цефалобіди звичайно бувають представлені бідно. Проте, за даними С.І. Новікової [11] в підстилці як ялинового, так і дубового лісів, навпаки, переважають саме стилетні форми, трофічно пов'язані з міцелієм грибів.

Визначення частки участі кожного виду в складі фауни показало, що висока загальна чисельність нематод у підстилці вільхового лісу формується за рахунок 4 видів, а саме *P.*

rigidus (31, 2 %); *Rhabditis sp.* (28,9 %); *Mesodiplogaster lheritieri* (Maupas, 1919) Goodey, 1963 (16,4 %); *Pelodera teres* Schneider, 1866 (14,9 %). Такі види, частка участі яких в загальній чисельності нематод становить 10 % і вище належать до групи еудомінантів [10]. У підстилці березового лісу ця група нараховує три види: *Wilsonema otophorum* (de Man, 1880) Cobb, 1913 (28,5 %); *Eucephalobus micronatus* (Kozłowska et Roguska-Wasilewska, 1963) Andrassy, 1967 (25,8 %); *A. granulatus* (17,1). Група еудомінантів в підстилці соснового лісу представлена лише одним видом - *Anaplectus granulatus*, частка якого в загальній чисельності нематод істотна і складає 72,8 %. Серед виявлених видів є представники чотирьох еко-трофічних груп: фітогельмінти (1 вид), мікогельмінти (2 види), сапробіонти (25 видів) та хижаки (1 вид).

Аналіз чисельності трофічних груп нематод показав, що в підстилці усіх трьох біогеоценозів домінують сапробіонти (в середньому 90 %) (рис. 1). Чисельність фітогельмінтів, мікогельмінтів та хижаків, від загальної, займає незначний відсоток (від 0,8 до 9,5%). Мікогельмінти переважають в підстилці соснового лісу (7,1 %), а в березовому та вільховому лісі вони малочисельні (відповідно 2,9 та 4,7 %). Фітогельмінти або відсутні (сосновий та вільховий ліс), або представлені незначною кількістю (2,9 %), що співпадає з даними багатьох дослідників. Хижаки виявлені тільки в підстилці соснового лісу, де вони становлять 9,5 %.

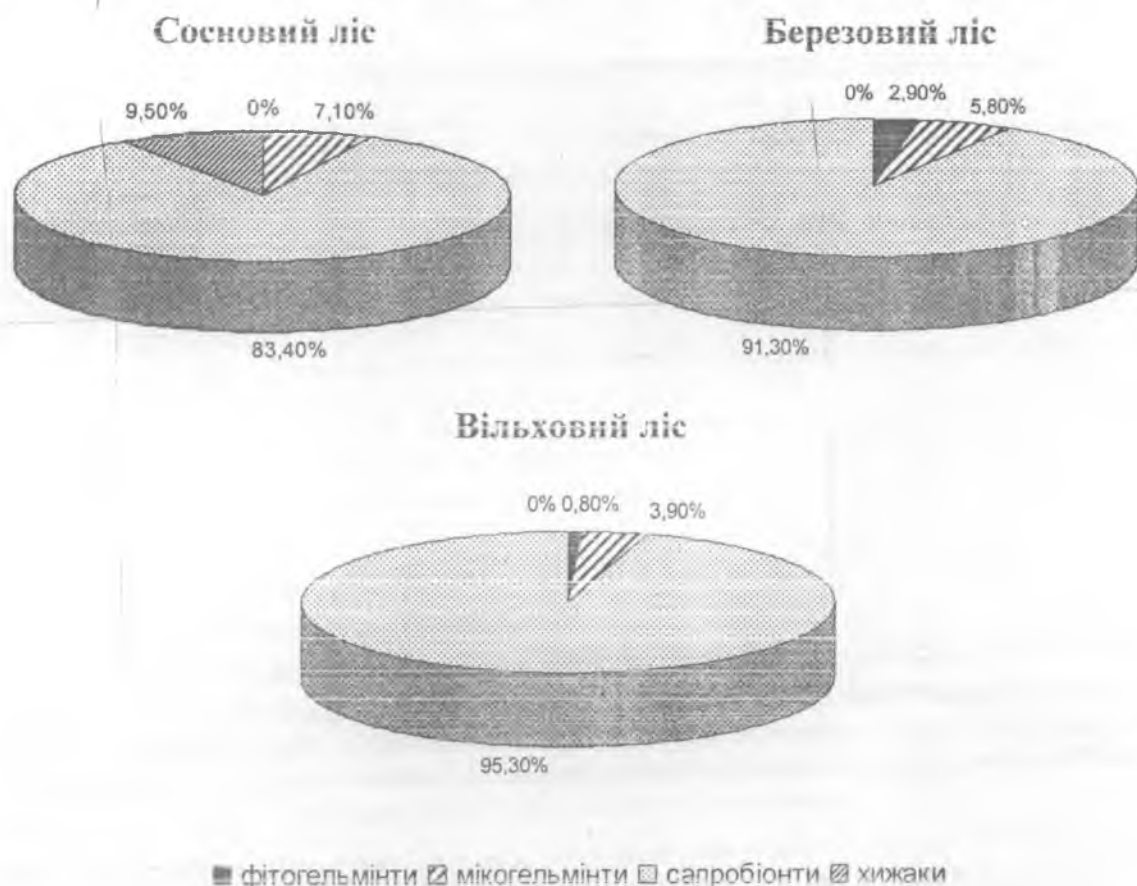

Рис.1. Співвідношення чисельності нематод різних еко-трофічних груп

Висновки

1. У підстилці соснового, березового та вільхового лісів виявлено 29 видів нематод, які належать до 5 рядів та 12 родин. Спільними для всіх біогеоценозів є чотири види.
2. Найбагаточисельнішими в лісовій підстилці досліджуваного регіону були представники родин Plectidae та Rhabditidae.

3. У підстилці усіх трьох біогеоценозів домінують сапробіонти, відсоток яких від загальної чисельності нематод становить в середньому 90 %.
1. Дылис Н.В. Лесная подстилка в биогеоценологическом освещении //Тез. докл. Всесоюз. совещ. «Роль подстилки в лесных биогеоценозах», Красноярск, 14 – 16 сентября 1983 г. – М.: Наука, 1983. – С. 61 – 62.
2. Зонн С.В. Почвы как компонент лесного биогеоценоза //Основы лесной биогеоценологии. – М.: Изд-во АН СССР, 1964. – С.372 – 454.
3. Карпачевский Л.О. Лес и лесные почвы. – М.: Лесн. пром.-сть, 1981. – С. 52 – 85.
4. Карпачевский Л.О. Подстилка – особый биогеоценологический горизонт лесного биогеоценоза //Тез. докл. Всесоюз. совещ. «Роль подстилки в лесных биогеоценозах», Красноярск, 14 – 16 сентября 1983 г. – М.: Наука, 1983. – С. 88 – 89.
5. Кирьянова Е.С., Краль Э.Л. Паразитические нематоды растений и меры борьбы с ними Т. 1. – Л.: Наука, Ленингр. отд., 1969. – 443 с.
6. Козловский Н.П. Нематодные комплексы грабовых дубрав верховья бассейна Днестра //Автореф. дис.... канд. биол. наук. – Днепропетровск, 1988. – 16 с.
7. Козловский Н.П. Экологические группировки почвенных нематод в широколиственных лесах // Экология и фауна почвенных беспозвоночных Западного Волино-Подолья. – Киев: Наук. думка, 2003. – С. 318-354.
8. Новикова С.И. Фауна и распределение Nematoda в лесной подстилке //Зоол. журн. – 1970. –Т. 49. – Вып. 11. – С. 1624-1632.
9. Павлюк Л.В. Сравнительный анализ нематодофауны березового и елового леса Малинского лесничества // Фауна и экология почвенных беспозвоночных Московской области. М.: Наука, 1983. – С. 20 - 29.
10. Посталаке Г.Г. Лесная подстилка в круговороте веществ. Кишинев: Штиинца, 1976. – 178 с.
11. Соловьева Г.И. Экология почвенных нематод. – Л.: Наука, 1986. – С. 3 – 15.
12. Физико-географическое районирование Украинской ССР / Под ред. В.П.Попова, А.М. Маринича. – Киев: Изд-во Киевск. ун-та, 1968. – 683 с.
13. Чорнобай Ю.М. Трансформація рослинного детриту в природних екосистемах. – Львів: Вид-во ДПМ НАН України, 2000. – С. 110 – 118.
14. Элиава И.Я., Багатурия Н.Я., Каландадзе Л.М. К познанию нематодофауны почвы и подстилки лиственного леса // Гельминтофауна животных и растений в Грузии. – Тбилиси: Мещниереба, 1967. – С. 105 – 110.

V.L. Shevchenko, T.M. Zhilina

Chernihiv State Pedagogical University, Ukraine

NEMATODES IN LITTER DIFFERENT TYPE OF THE FOREST CHERNIHIV POLISSYA

Fauna, numbers of nematodes have been studied in the litter of pine, birch and alder forests in the Lyubech - Chernihiv region of Chernihiv Polissya. 29 species of nematodes were found which belong to 5 orders and 12 families. *Plectidae*, *Cephalobidae* and *Rhabditidae* are prevailed in forest litter of region. Saprobionts are most abundant in litter of all three biogeocenosis.

Key words: nematodes, fauna, litter, pine forest, birch forest, alder forest

Рекомендує до друку

В.І. Кваша

Надійшла 14.09.2006